

TOIVO PÖYSÄ — KLAUS MÄKELÄ

KORVIKEALKOHOLIN JUOPOTTELUKÄYTTÖ ENNEN JA JÄLKEEN LAINUUDISTUKSEN

Vuonna 1968 Alkoholitutkimussäätiö pyrki kartoittamaan korvikealkoholien juopottelukäyttöä (Pöysä & Mäkelä 1968). Aiheen teki ajankohtaiseksi ennen kaikkea se, että taloussprii T:n juopottelukäyttö oli huomattavasti enentynyt vuoden 1967 aikana. Lisäksi haluttiin vastaisten vertailujen varalta kerätä perustietoja tilanteesta ennen uuden alkoholilainsäädännön voimaantuloa.

Tutkimus perustui maamme kaikille poliisilaitoksille ja nimismiespiireille lähetettyyn kyselylomakkeeseen. Tätä aineistoa täydennettiin lakisääteiseltä alkoholihuollolta ja A-klinikoilta kerättyin hajatilasto. Haastattelujen ja havainnoinnin avulla kerättiin lisäksi tietoja korvikkeiden käyttötavoista ja 'liekkimiesten' päivittäin juomista määristä eri paikkakunnilla. Tutkimusraportin tiivistelmä oli seuraava:

1. Talousspriin denaturoinnin muuttaminen ja T-spriin markkinointi lisäsivät korvikkeiden juopottelukäyttöä.
2. Maassamme on ainakin runsaat 8 000 korvikkeiden käyttäjää, joista ehkä viitensuhatta piintynyt korvikealkoholistia.
3. Vuonna 1967 käytettiin juopotteluun ehkä 190 000—280 000 kiloa T-spriitä.
4. T-spriin denaturoinnin vahvistaminen Bitrexillä on luultavasti vähentänyt sen satunnais- ja kokeilukäyttöä. Piintyneitä korvi-

kejuoppoja uusi denaturointi ei ole torjunut.

Korvikealkoholien käytössä tapahtuneiden mahdollisten muutosten kartoittamiseksi poliisi- ja nimismiespiireille lähetettiin uusi kyselylomake helmikuussa 1970. Kaikki maamme 271 poliisi- ja nimismiespiiriä palauttivat lomakkeen. (Poliisipiirien kokonaismäärä oli vähentynyt kahdella ensimmäisen kyselyn ajankohtaan verrattuna.) Kaikkia lomakkeita ei kuitenkaan ollut täytetty kokonaan, joten vastausprosentti vaihtelee jonkin verran kysymyksestä toiseen.

Korvikejuomien käyttäjien lukumäärä

Taulukko 1 perustuu seuraavaan kysymykseen: "Montako korvikejuomien käyttäjää arvelette olevan piirinne alueella?" Kummankin tutkimusvuoden korvikkeiden käyttäjien absoluuttiset lukumäärät eivät Uudenmaan, Ahvenanmaan ja Lapin osalta ole täysin vertailukelpoisia, sillä ensimmäisellä kyselykierroksella eräät poliisipiirit näissä lääneissä jättivät lomakkeen palauttamatta. Siksi on paras nojautua 100 000 asukasta kohti laskettuihin suhdelukuihin.

Poliisin arvion mukaan korvikkeiden käyttäjien lukumäärä on alentunut vuodesta 1967 vuoteen 1969. Erityisen selvää vä-

Taulukko 1. Poliisilaitosten ja nimismiespiirien arvion korvikkeiden käyttäjien lukumäärästä lääneittäin vuosina 1967 ja 1969

lääni	korvikkeiden käyttäjiä		korvikkeiden käyttäjiä 100 000 asukasta kohti	
	1967	1969	1967	1969
Uudenmaan	1921	2332	228	235
Turun ja Porin ...	937	742	144	110
Hämeen	1022	770	169	120
Kymen	312	328	98	94
Mikkelin	308	447	133	172
Kuopion	951	588	365	219
Pohjois-Karjalan ..	365	354	182	181
Vaasan	584	658	130	150
Keski-Suomen	727	372	309	150
Oulun	845	637	200	148
Lapin	370	328	188	150
Ahvenanmaa	5	3	35	14
Koko maa	8347	7559	189	160

Uudellamaalla 4 poliisipiiriä, Ahvenanmaalla 2 ja Lapissa 1 ei vastannut vuotta 1967 koskevaan tiedusteluun. Vastaamatta jättäneiden poliisipiirien alueella asui 3,2 % maan koko väestöstä.

Suhdelukuja laskettaessa vastaamatta jättäneiden poliisipiirien väestö on vähennetty alueen kokonaisväestöstä.

Kaikki poliisipiirit vastasivat vuotta 1969 koskevaan tiedusteluun.

hentyminen on Kuopion ja Keski-Suomen lääneissä. Juuri näissä lääneissä korvikejuoppoja oli erityisen paljon vuoden 1967 arvion mukaan. Vain kolmessa läänissä (Uudellamaalla, Mikkelin läänissä ja Pohjois-Karjalan läänissä) korvikkeiden käyttö on poliisin arvion mukaan yleistynyt. Läänien sisäisiin vaihteluihin ei kuitenkaan kannata kiinnittää liikaa huomiota, sillä poliisin arviot ovat sen verran epävarmoja, että kovin yksityiskohtaiset vertailut vievät helposti harhaan.

Absoluuttisesti korvikejuoppojen määrä on taulukon 1 mukaan vähentynyt noin 800 hengellä, vaikka vuoden 1969 arviossa ovat mukana myös ne poliisipiirit, jotka eivät vastanneet ensimmäisellä kyselykierroksella.

T-spriin juopottelukäytön kehitystä pyrittiin mittaamaan erikseen seuraavalla kyselyksellä: "T-sprii eli liekkiviina tuli kaup-

paan vuoden 1967 alkupuolella. Vuoden 1968 keskivaiheilla T-spriihin lisättiin katkeroainetta, jonka piti tehdä se vaikeammin nieltäväksi. Onko liekkiviinan juopottelukäyttö lisääntynyt, vähentynyt vai pysynyt ennallaan katkeroaineen lisäämisen jälkeen?" Kysymykseen vastasi 266 poliisipiiriä, joista 53 % ilmoitti juopottelukäytön pysyneen ennallaan, 11 % katsoi sen lisääntyneen ja 36 % vähentyneen. Vähentymistä oli siis havaittu useammin kuin lisääntymistä, joten tulokset käyvät tältä osin yksin taulukon 1 kanssa. Jos vastauksia sitä vastoin tutkitaan lääni kerrallaan, ne eivät täsmää kovinkaan hyvin taulukossa 1 näkyvien muutosten kanssa. Tästä lienee pääteltävä, että taulukon 1 mukaiset läänien väliset muutoserot ovat satunnaisheilahteluja, jotka johtuvat poliisin arvioiden epävarmuudesta.

Korvikkeita käyttävät muutkin kuin asunnottomat alkoholistit. Laillisen viinan loppuessa kesken juomakauden mies voi jatkaa liekillä, vaikka hän yleensä ottaen on varsin hyvin kiinnittynyt yhteiskuntaan. Yleiskuvan saamiseksi poliisiviranomaisia pyydettiin prosenttisesti luokittelemaan piirinsä liekkiviinan käyttäjät. Ensimmäisessä kyselyssä vastauksia kertyi 244 ja toisessa 265. Kun kunkin piirin prosenttiarvot painotettiin saman piirin korvikkeiden käyttäjien lukumäärällä saatiin seuraavat koko maata kuvaavat jakautumat (%):

	1967 %	1969 %
piintyneitä korvikejuoppoja (puliukkoja) ..	61	48
kausijuojia, jotka enimmäkseen käyttävät laillisia alkoholijuomia	27	36
kokeilijoita, täysin satunnaiskäyttäjiä	12	16

Tutkimusvuosien välinen vertailu antaa yllättäviä tuloksia. Jos laillisen alkoholin helpompi saanti ja parantunut työllisyystilanne ovat vähentäneet korvikkeiden käyttöä, niin kuin taulukko 1 osoittaa, luulisi vähentymisen keskittyvän nimenomaan kausi- ja tilapäiskäyttäjiin. Näin pitäisi olla jo siitä-

kin syystä, että katkeroaineen lisäämisen on arveltu torjuvan ennen kaikkea liekkiviinan tilapäiskäyttöä. Tietysti on mahdollista, että parantunut työllisyystilanne on helpottanut myös lyhyiden työkeikkojen saantia, niin että osalla aikaisempia piintyneitä korvikejuoppoja on nyt varaa juoda myös laillista alkoholia. Silti on vaikea uskoa, että piintyneiden korvikejuoppojen osuus kaikista korvikkeiden käyttäjistä olisi ainakaan laskenut, vaikka asetelma tähän viittaakin.

Pikemmin lienee niin, että esittämämme kysymykset ovat olleet liian yksityiskohtaisia. Poliisi reagoi korviketilanteeseen hyvin kokonaisvaltaisesti. Ensimmäisellä kyselykerralla koko korvikeongelma nähtiin hyvin hälyttävänä, ja silloin poliisi leimasi käyttäjien valtaosan toivottomiksi puliukoiksi. Nyt kokonaistilanne nähdään valoisampana, ja tämä heijastuu myös siinä, että poliisi ei enää leimaa yhtä suurta osaa käyttäjistä piintyneiksi korvikejuopoiksi.

Juopotteluun käytetyt korvikeaineet

Kaikki poliisipiirit vastasivat seuraavaan kysymykseen: "Mitä korvikejuomia piirinne alueella on *eniten* käytetty juopotteluun?" Seitsemän prosenttia piireistä ilmoitti, että niiden alueella ei lainkaan esiinny korvikkeiden juopottelukäyttöä. Jäljelle jäävistä piireistä 90 % ilmoitti T-spriin yleisimmin käytetyksi korvikkeeksi, ja vain 4 % mainitsi jonkin toisen korvikeaineen. Loput 6 % nimesivät ensi tilalle kiljun tai pontikan. Nämä juomat ovat tietysti laittomia väkijuomia mutta eivät korvikealkoholeja. Ilmeistä on, että varsinaisista korvikeaineista liekkiviina on etummaisena myös näissä poliisipiireissä.

T-sprii on siis ylivoimaisesti *eniten* käytetty korvikealkoholi. Sen vuoksi muiden korvikkeiden juopottelukäyttöä pyrittiin vielä kartoittamaan seuraavalla kysymyksellä: "Mitä korvikeaineita piirinne alueella on vii-

me aikoina käytetty juopotteluun?" Kaikki poliisipiirit vastasivat kysymykseen, mutta kuten edellä todettiin ei 20 piirissä lainkaan esiinny korvikkeiden juopottelukäyttöä. Vastauksien luokittelussa on omat hankaluutensa, sillä eräät poliisipiirit mainitsivat vain erilaisia korvikeryhmiä, kun taas toiset luettelivat nimeltä yksittäisiä korvikeainemerkkejä. Vastauksista käy kuitenkin ilmi, että T-spriin ja muiden sprisekoitusten juopottelukäyttö on levinnyt ylivoimaisesti laajimmalle. Seuraavaksi yleisimmän ryhmän muodostavat kasvo-, suu- ja partavedet. Myös apteekkitippoja juodaan jonkin verran. Jos erityyppisten korvikkeiden levinneisyyttä tarkastellaan lääneittäin, näyttää siltä, että kasvo-, suu- ja partavesien sekä apteekkitippojen juopottelukäyttö on suhteellisesti yleisempää Itä-, Keski- ja Pohjois-Suomessa.

Mainittakoon, että tämän kysymyksen kohdalla varsin monet poliisipiirit ilmoittivat kiljun tai pontikan, vaikka ne eivät ole korvikealkoholeja. On siis luultavaa, että poliisi on eräissä tapauksissa luokitellut korvikealkoholisteiksi myös kiljun tai pontikan käyttäjiä, mutta tästä aiheutuva virhe ei liene kovin suuri muihin virhelähteisiin verrattuna.

Liekin juopottelukäytön suuruus

Kummallakin kyselykerralla liekkiviinan juopottelukäytön laajuutta pyrittiin arvioimaan kahta eri tietä. Toisaalta poliisipiirejä pyydettiin arvioimaan, kuinka suuri osa talousspriin vähittäismyynnistä menee juopotteluun, ja toisaalta yritettiin mitata piintyneen korvikkeiden käyttäjän vuosikulutusta ja edetä tätä kautta koko maata koskevaan kokonaisarvioon.

Edellä todettiin, että lomakkeen kysymykset ovat epärealistisen yksityiskohtaisia, koska poliisi kuitenkin vastaa hyvin kokonaisvaltaisesti sen mukaan, miten hälyttävältä korviketilanne vaikuttaa. Sen vuoksi

kulutuslaskelmat lepäävät hyvin hataralla pohjalla.

Poliisille tuotti ilmeisiä vaikeuksia arvioida liekkiviinan vähittäismyynnin juopotteluprosenttia. Ensimmäisellä kyselykerralla vastauksia saatiin 211 ja toisella vieläkin vähemmän eli 196. Laskettaessa koko maan keskiprosenttia yksittäisten poliisipiirien arviot pitäisi painottaa talousspriin vähittäismyynnin volyyymilla. Koska liekin myyntiä ei voitu eritellä riittävän tarkoin alueellisesti, painoina käytettiin poliisipiirien väkilukua. Tällä tavoin voitiin laskea, että poliisin arvion mukaan koko maan talousspriin vähittäismyynnistä meni vuonna 1967 24.5 % ja vuonna 1969 8.5 % juopotteluun. Ero on siis melkoinen. Todelliset muutokset voivat tuskin olla näin suuria, vaan todennäköisintä on, että poliisi on ensimmäisellä kyselykerralla vahvasti liioitellut liekin juopottelukäyttöä.

Todettakoon vielä, että keskiprosentteja laskettaessa käytetty painotus on sikäli harhaanjohtava, että varsinkin talousspriin talvikäyttö keskittyy pääasiallisesti harvaan asuttuun Pohjois-Suomeen. Kun painoina käytetään kunkin poliisipiirin väestöä, tulee siis juopotteluprosentti liian korkeaksi. Samaa suuntaa vaikuttaa myös se, että tähän kysymykseen ovat jättäneet vastaamatta ennen kaikkea ne poliisipiirit, joiden alueella korvikejuopottelu on vähäistä.

Aikaisemmassa raportissa arvioitiin, että piintyneelle korvikkeiden käyttäjälle kertyy keskimäärin 200 juomispäivää vuodessa ja että keskimääräinen päiväkulutus on 1/4 tölkkiä eli 190 grammaa liekkiä (Pöysä & Mäkelä 1968). Ensimmäisellä mittauskerralla korvikkeiden käyttäjiä arvioitiin olevan runsaat 8 000, joista kuutisenkymmentä prosenttia eli noin 5 000 luokiteltiin piintyneiksi korvikealkoholisteiksi. Toisella kyselykerralla korvikkeiden käyttäjiä kertyi noin 7 600, joista puolet eli noin 3 800 henkilöä luokiteltiin piintyneiksi korvikemiehiksi.

Seuraavassa asetelmassa on esitetty

kaksi arviota liekkiviinan juopottelukulutuksesta kumpanakin tutkimusvuonna.

	T-spriin vähittäismyynti litran tölkeissä kiloa	juopotteluun käytetty osuus poliisin arvion mukaan kg	piintyneiden korvikejuopojen vuosikuluksen perusteella laskettu arvio kg
1967	1 130 000	280 000	190 000
1969	1 360 000	115 000	140 000

Osa T-spriin vähittäismyynnistä tapahtuu astioissa. Astiamyynnistä vain pieni osa menee yksityistalouksiin, joten poliisi on tuskin ottanut sitä huomioon arvioissaan.

Kummankin arvion mukaan liekin juopottelukäyttö on selvästi vähentynyt.

Piintyneen korvikemiehen vuosikulutusta on äärimmäisen vaikeata arvioida edes suuntaa antavan tarkasti. Salme Ahlström-Laakso on tutkinut alkoholisteiksi leimattujen miesten juomatapoja Helsingissä, Mäntyharjulla ja Polvijärvellä (Ahlström-Laakso 1970). Helsingin näytteestä noin 30 % oli juonut korvikealkoholeja haastatteluvuoden aikana, ja 10 % oli käyttänyt korvikkeita enemmän kuin muita alkoholeja. Mäntyharjun näytteessä korvikkeita nauttineita oli 12 %, ja Polvijärvellä vastaava luku oli 15 %. Mainittakoon, että kummassakin maalaiskunnassa korvikkeiden käyttäjiä oli lähes puolet enemmän kuin mitä poliisi arvioi heitä olevan vastatessaan korvikealkoholitutkimuksen kyselylomakkeeseen.

Ne 23 helsinkiläismiestä, jotka olivat juoneet korvikkeita enemmän kuin muita alkoholeja, olivat juoneet keskimäärin 111 päivänä vuodessa. Juomapäiviä kertyi siis vain runsaat puolet siitä, mitä edellä esitetyissä liekin kulutusarvioissa on oletettu. Tämä johtuu siitä, että tutkitulle miesryhmälle oli kertynyt keskimäärin 152 pakollista raittiuspäivää vuodessa vankilassa, huoltolassa, sairaalassa tai muissa laitoksissa. Alkoholien keskimääräinen päiväkulutus sitä vas-

toin vastasi lähes puolta tölkkiä T-spriitä. Jos siis piintyneen korvikealkoholistin vuosikulut arvioidaan Salme Ahlström-Laakson aineiston perusteella, päädytään suunnilleen samaan suuruusluokkaan kuin mitä tämän raportin laskelmissa on käytetty.

Kaikkiaan vaikuttaa siltä, että T-spriin näkyvä juopottelukäyttö on vähentynyt. Vaikka poliisi toisella kyselykerralla arvioi piintyneiden korvikealkoholistien osuuden kaikista korvikkeiden käyttäjistä pienemmäksi kuin ensimmäisellä kyselykerralla, on silti ilmeistä, että nimenomaan liekkiviinan kausiluonteinen käyttö on vähentynyt. Tämän puolesta puhuvat monet vapaamuotoiset keskustelut viranomaisten kanssa eri puolilla Suomea. Näyttää myös siltä, että vapaa keskiolut on vähentänyt korvikkeiden satunnaiskäyttöä nimenomaan niillä alueilla, joilla laillisen alkoholin saanti ennen oli vaikeata.

Denaturoinnin ja valvonnan mahdollisuudet

Katkeroinnien lisääminen T-spriihin huhkikuussa 1968 ei poliisin näkemyksen mukaan sanottavasti vaikuttanut liekkiviinan juopottelukäyttöön. Alkuun oli tosin havaittavissa, että liekkimiehet kokeilivat muita korvikkeita, mutta liekin halpuus on saanut korvikealkoholistit palaamaan siihen uudestaan. Monet vastaajat arvelevat kylläkin, että denaturoinnin vahvistaminen on torjunnut tilapäiskäyttäjiä.

Suurempi merkitys on poliisin käsityksen mukaan ollut sillä, että monet liikkeet ovat tiukentaneet T-spriin myynnin valvontaa. Monissa myymälöissä T-spriitä myydään vain ennalta tunnetuille henkilöille, ja eräin paikoin asiakasta vaaditaan omakätisesti kuittaamaan jokainen liekkiostos. Valvontaa on tiukennettu nimenomaan niissä myymälöissä, joissa liikkeenharjoittaja pelkää

liekkimiesten pahalla hajullaan karkottavan muita asiakkaita. Seurauksena tästä on ollut, että liekkimiehet ovat joutuneet keskittämään ostoksensa huoltoasemille.

Yhteenveto

1. Korvikkeiden käyttö ja käyttäjien määrä on jonkin verran vähentynyt vuodesta 1967 vuoteen 1969. Ennen kaikkea T-spriin tilapäinen ja kokeileva käyttö on vähentynyt. Vähentymistä on todettu erityisesti Itä- ja Pohjois-Suomessa.

2. Katkeroinnien lisääminen liekkiviinaan ei ole vieroittanut piintyneitä korvikealkoholisteja mutta on ilmeisesti torjunnut kokeilevaa tilapäiskäyttöä.

3. Poliisi on kehottanut vähittäismyyntipaikkoja tehostamaan T-spriin myynnin valvontaa. Liekkimiehet kertovat joutuvansa monilla paikkakunnilla keskittämään ostonsa etupäässä huoltoasemille.

4. On syytä harkita valvonnan tehostamista entisestään. Olisi luultavasti eduksi, jos asiakkaat joutuisivat kuittaamaan jokaisen talousspriiostoksensa. On pohdittava, onko juridisesti mahdollista velvoittaa vähittäismyyntipisteet noudattamaan tällaista käytäntöä vai voidaanko samaan päämäärään päästä sopimusteitse.

Kirjalliset lähteet

Ahlström-Laakso, Salme: *Alkoholien alkoholistien käyttötavoista*. Alkoholitutkimuksen osaraportti. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimusraportti 57/1970

Pöysä, Toivo: *Havaintoja korvikealkoholien käytöstä juopotteluun Itä- ja Pohjois-Suomessa*. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisematon tutkimusraportti 1970

Pöysä, Toivo & Mäkelä, Klaus: *8 000 korvikkeiden juojaa*. Alkoholipolitiikka 1968, XXXIII, 5, 241—245.